

אב התשפ"ב
אוגוסט 2022

הסיפור הסודי של שוברי הצפנים היהודים שתרמו לניצחון במלחמת העולם השנייה*

רוברט הניגאן

תרגום מאמר שפורסם ביג'ואיש כרוניקל' (Jewish Chronicle) ב-26 בינואר 2017

כראש סוכנות הביון GCHQ אני כותב לציבור לעיתים נדירות. פטירתו של רולף נוסקוויט' (Rolf Noskwith) בתחילת החודש, בגיל 97, הניעה אותי לפרסם את סיפורה של קבוצה יוצאת דופן של סגל יהודי בבלצ'לי פארק (Bletchley Park) במלחמת העולם השנייה ובשנים שלאחריה.

תפקידם בשבירת צפנים ובימודיעין אותות' (Signals Intelligence – 'סיגינטי') היה ללא כל יחס לגודל הקהילה היהודית בבריטניה באותה עת. תרומת בלצ'לי לניצחון וקיצור משך המלחמה, שהביאה לסיום השואה באירופה, ברורה אף היא.

פחות ידועה תרומת חלק מסגל זה בהקמת מדינת ישראל. זו העת לזכור ולשבח את סיפורם, ולהזכיר לעצמנו את הערכים המשותפים והקו הרציף המחבר בין אישים אלה לבין עבודתנו היום.

טיפול בתעבורת אניגמה במלחמת העולם השנייה, באדיבות GCHQ

* באדיבות GCHQ. המתרגם: אלי"ם בדימוס דניאל רוזן. תודה לפרופ' יגאל שפי על סיועו. GCHQ (Government Communications Headquarters), סוכנות הסיגינט הלאומית הבריטית, הוקמה בשנת 1919 בשם Government Code & Cypher School ועוסקת במודיעין אותות, אבטחת מידע וסייבר.

באותם ימי המלחמה הראשונים, הסגל היהודי שהוזמן לארוחת השבת בבית המשפחה היהודית היחידה בכפר – רבקה ופיליפ בוגוש (Bogush) ובנותיהם, שפנו לבלצ'לי במהלך ה'בליץ' – היו קבוצה מגוונת, כמו יתר חברי 'תחנה X'. הם היו אקדמאים מבוססים בשיא הקריירה, מגויסים צעירים שגויסו עקב כישורים מתמטיים או בלשניים, פקידים ורצים ששילבו הדפסה מהירה בידיעת שפות (כולל בנות משפחת בוגוש, מיוריאל ואניטה). הם באו ממגוון רחב של מעמדות חברתיים, מהשמות המפורסמים ביהדות האנגלית ועד מהגרים שזה עתה הגיעו מגרמניה ומזרח אירופה.

בין האקדמאים היו אושיות חשובות במדע המחשבים, ובין היתר מקס ניומן (Max Newman), מורו של אלן טיורינג (Alan Turing) באוניברסיטת קיימברידג'. עבודתו של ניומן בבלצ'לי הייתה חיונית לשבירת צופן 'Tunny', הצופן של הפיקוד העליון הגרמני (צופן 'לורנץ'). משוכנע שניתן למכן שבירת צפנים, הוא היה הכוח המניע ביצירת 'קולוסוס' (Colossus), המחשב המתוכנת הראשון בעולם. פריצת הדרך הטכנולוגית יוצאת הדופן של ניומן, טיורינג, וולשמן (Welchman) ואחרים הוגדרה בידי המלומד ג'ורג' שטיינר (George Steiner) כהישג הבריטי הגדול ביותר, לא רק במלחמת העולם השנייה, אלא במאה העשרים.

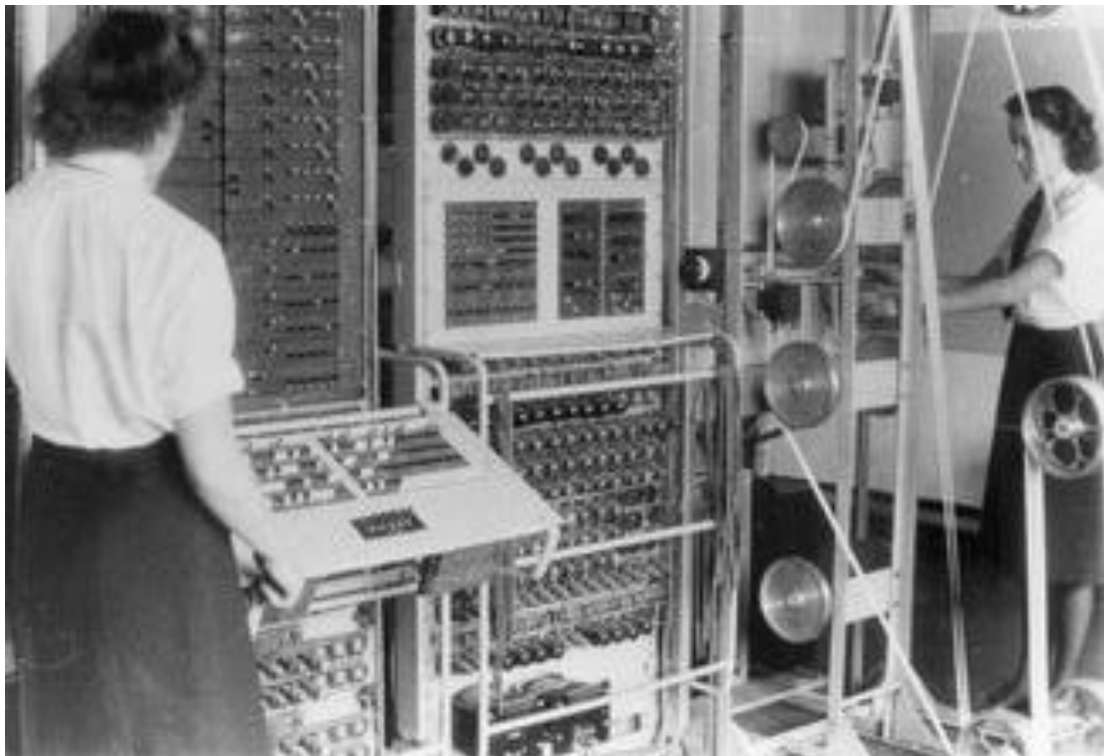

רולף נוסקוויט', באדיבות GCHQ

הייתה גם קבוצה נמרצת של אקדמאים יהודים צעירים שנפגשו כל יום רביעי בדירתו של ג'ו גיליס (Joe Gillis), מרצה למתמטיקה באוניברסיטה בבלפסט, שם הם דנו בעתיד, האישי והפוליטי. חלק מהסגל היותר מוכשר היו שם בקביעות: רולף נוסקוויט', מוריס הופמן, עובד מדינה צעיר שהיה בין ראשוני הציונים הצעירים לפני המלחמה, ג'אק גוד (Jack Good), מתמטיקאי מחונן ואלוף בריטניה בשחמט, מיכאל כהן (Michael Cohen), סקוטי שלמד להסמכה לרבנות באוניברסיטת גלזגו, והאחים אטינגהאוזן היוצאים מהכלל, וולטר וארנסט, שגויסו באוקספורד ועבדו בצרף 4, מחלקת הצי הגרמני, בה וולטר עמד בראש 'משמרת Z'. עבודת הצוות שלהם הייתה קריטית לביטחון השיירות

באוקיינוס האטלנטי ולפעולות הצי הבריטי – וולטר הכיר את שמות כל מפקדי הצוללות הגרמנים. לימשמרת 'Z' היה תפקיד מרכזי במרדף אחרי ספינת המערכה הגרמנית 'ביסמרק'. וולטר טיפל אישית במברקי הספינה האחרונים, לפני שטובעה במאי 1941.

הסודיות הקיצונית שהייתה נחוצה בבלצ'לי, שנשמרה עד שנות השבעים, הקשתה על איסוף הניסיון הייחודי של הצוות היהודי, וולטר עצמו סיפר מעט מאוד אפילו לרעייתו, והרגיש חובת נאמנות עמוקה, ואפילו סירב להתייחס לדו"ח הלא רשמי והלא מורשה הראשון על סוד ה'אולטרה', המבצע לקליטתה ולשבירתה של תעבורת ה'אניגמה', מכונת ההצפנה הגרמנית.

תפעול מכונת 'קולוסוס', באדיבות GCHQ

אך מספר עדויות אישיות, ועבודתו של ההיסטוריון מרטין שוגרמן (Martin Sugarman), מאפשרות לנו להציץ ולהבין את המשמעות של יהודי הפועל במקום אשר, מאופי עבודתו, החל לרכוש תובנות ייחודיות על הרצח ההמוני של יהודים ברחבי אירופה.

בקיץ 1941, בלצ'לי החלה ליירט תעבורת רדיו סודית ביותר של המשטרה הגרמנית ותעבורת אניגמה של האס.אס., בעניין הרצח השיטתי של יהודים ככל שהצבא הגרמני חדר לברית המועצות, עיירה אחר עיירה. על בסיס מידע על עשרות אלפי רציחות, בלצ'לי העריכה שזו מדיניות נאצית מוכוונת מהרמות הגבוהות ביותר, וכי יש 'תחרות' בין המשטרה הגרמנית והאס.אס. באשר למספר הקורבנות.

משרד המלחמה סבר שהערכת בלצ'לי היא הגזמה, אך וינסטון צ'רצ'יל, שקרא את דוחות בלצ'לי, החליט באוגוסט 1941 להסתכן בחשיפת מקורות, דיבר בהרחבה על "טבח חסר רחמים", חש כבר אז את עניין השואה, ואמר: "אנו עומדים בפני פשע ללא שם".

כתגובה לנאומו של צ'רצ'יל, המשטרה הגרמנית קיבלה הוראה לשלוח דו"חות 'הוצאה להורג' בידי שליחים בלבד, כדי למנוע את יירוטם. בלצ'לי המשיכה לאסוף מידע לחקר עתידי של פשעי מלחמה, אך העדיפות הייתה להשתמש במודיעין של 'אולטרה' לניצחון במלחמה וסיום השואה. אחרי זיהוי רצח העם השיטתי, הסגל בבלצ'לי כתב: "לפיכך אנו מציעים לא להמשיך לדווח על כל טבח, אלא אם נתבקש לעשות זאת".

בסתיו 1941, כאשר היו מספיק מקורות גלויים על טבח המוני, במיוחד על 33,000 יהודים ליד קייב, צ'רצ'יל יכול היה לשלוח בנובמבר הודעה אישית שפורסמה בעיתון היהודי המרכזי של יהדות בריטניה, 'ג'ואיש כרוניקל', מבלי לסכן את מקורות המידע: "ביום הניצחון, הסבל של העם היהודי לא יישכח... הוא יזכה לראות את עקרונות הצדק, תפארת אבותינו, שולטים בעולם". שנתיים לאחר מכן, ביום השנה ה-25 להצהרת בלפור, הוא שלח מסר כמעט זהה ל'ג'ואיש כרוניקל', בו דיבר על "רשע שלא ניתן להביע במילים" כלפי העם היהודי.

בסגל היהודי בבלצ'לי הייתה בוודאות מודעות למציאות קשה זו, אך היא הייתה חלקית ומפוצלת. היו סימנים מעידים – מוריס הופמן זוכר שראה ספר גרמני שנתפס עטוף בגוילי ספר תורה שנבזז.

ולטר אטינגהאוזן, יליד גרמניה, הופתע כאשר הוא ואחיו קיבלו אישור בטחוני. הוא העריך שמגייסיו "הגיעו למסקנה שיש לו סיבה מיוחדת להילחם בהיטלר". בשנות התשעים הוא כתב על הרגע הנורא והזעזוע האישי שחוה בעת פענוח שדר מספינה גרמנית בים האגאי, שהביאה יהודים מהאיים לפיראוס לפתרון הסופי (zur Endlösung) בשנת 1944. הוא לא שמע קודם ביטוי זה, אך הבין מיד מה משמעותו. טיפוס לאדם ולתרבות של בלצ'לי, הוא לא הזכיר זאת לאחיו או לאדם אחר ב'משמרת Z', עד שהתבקש בשנת 1990 לכתוב דו"ח רשמי.

המפגשים בדירתו של גיליס התמקדו בעתיד ולא בזוועות ההווה. שם הקימו התאחדות לעלייה, כדי לעודד בעלי מקצועות חופשיים לעלות ולבנות ישראל מודרנית ודמוקרטית. ולטר הכריז באחד המפגשים כי אחרי המלחמה הוא יפליג לפלשתינה על הספינה הראשונה. הוא עזב את בלצ'לי בשנת 1946. כולטר איתן היה לו תפקיד מרכזי במדיניות החוץ ובשירות הציבורי בישראל.¹

גיליס עצמו ייסד את הפקולטה למתמטיקה שימושית במכון ויצמן ועמד בראשה.² מיכאל כהן הצפין מסרים עבור הסוכנות היהודית בירושלים בשנת 1948 ועזר לייסד את כפר הנשיא, 'הקיבוץ הבריטי' בגליל העליון.

¹ ולטר איתן (1910–2001), יליד מינכן, גרמניה. לימד בלשנות גרמנית באוניברסיטת אוקספורד. שירת בבלצ'לי עד שנת 1946, עת עלה ארצה. לאחר 'השבת השחורה' ביוני 1946 מונה כדובר הסוכנות היהודית ונטל תפקיד מרכזי בפעילות המחלקה המדינית של הסוכנות. היה המנכ"ל הראשון של משרד החוץ (1948–1959), ועיצב את הדיפלומטיה הישראלית. שגריר ישראל בצרפת, יושב ראש הוועד המנהל של רשות השידור.

² יוסף גיליס (1911–1993), יליד בריטניה, בשנת 1948 עלה ארצה ווהיה מבכירי שוברי הצפנים ביחידה ש.מ. 2 (היום – יח' 8200). ממקימי הפקולטה למתמטיקה במכון ויצמן ופרופסור במכון.

רבים אחרים מהיהודים וותיקי בלצ'לי פארק תרמו את כישרונותיהם לשירות המדינה הצעירה. כאשר נוסקוויטי' פגש את איתן באו"ם בשנת 1947 כדי להציע לישראל את מומחיותו, ענה לו איתן: "שוברי צפנים – יש לנו מספיק מהם".

שיחות הסכם שביתת הנשק עם ירדן, רודוס, מרץ 1949
מימין לשמאל: סא"ל משה דיין (מפקד ירושלים), ולטר איתן (מנכ"ל משרד החוץ), ד"ר פאול מון
(נציג המתווך ראלף באנץ')
צלם: הוגו מנדלסון, לשכת העיתונות הממשלתית D768-039

אחרים בקבוצה בחרו להישאר בממלכה המאוחדת. רבים, כמו ניומן וגוד, חזרו לאקדמיה. אחרים המשיכו בשורות ה־GCHQ, כולל ארנסט אטינגהאוזן ונקי דוניאך (Naky Doniach), שעמד בראש הוראת השפה הרוסית בעת 'המלחמה הקרה' והמילונים הטכניים שכתב נמצאים עדיין בשימוש.

מספר היהודים בבלצ'לי גדל מהותית כאשר קציני קישור אמריקאיים הצטרפו למאמץ, כולל אברהם סינקוב (Abraham Sinkov), ליאו רוזן (Leo Rosen) וויליאם פרידמן (William Friedman) – מגדולי שוברי הצפנים של המאה העשרים, שהיה מפצח הצפנים הראשי של הסוכנות לביטחון לאומי (NSA) בארה"ב, העמית האמריקאי של GCHQ.

ההיסטוריה חשובה לנו, העובדים היום ב־GCHQ. הערכים של חופש ודמוקרטיה, שצירצ'יל כתב עליהם במסרים ליגיואיש כרוניקל', עוברים דרך בלצ'לי ומניעים אותנו גם כיום. ציות לחוק איננו מספיק: כל סוכנות מודיעין ממשלתית חייבת חוש אתיקה חזק, וכפי שאלי ויזל הגדיר: "אמצעים להוסיף ממד אתי למאמצים ולשאירות". זו אחת הסיבות שחידשתי את המסורת לשלוח את כל עובדינו החדשים לביקור בבלצ'לי. הם חייבים להבין את השורשים של הגאונות והחדשנות הטכנולוגית ואת הליבה האתית של שליחותנו.

בעת שאני כותב, השותפות החזקה במודיעין אותות עם עמיתינו הישראלים מגינה על אנשים מאיומי טרור. כאשר אנו מקימים את מרכז ביטחון הסייבר הלאומי החדש כחלק מ־GCHQ, אנו מתבססים על יחסים מצוינים עם מספר גופים ישראלים ועל תעשיית סייבר ישראלית יוצאת דופן בבאר שבע. בבסיס העבודה המשותפת קריפטולוגיה מעולה, יכולות טכנולוגיות מבריקות, ערכים דמוקרטיים משותפים ונחישות לשמור על ביטחון אנשים, והכל חוזר לבלצ'לי.

אני מקוה שרולף נוסקוויט' וותיקי בלצ'לי פארק גאים במורשת זו.

* * *

בלצ'לי פארק היה האתר המרכזי של הבריטים לשבירת צפנים במלחמת העולם השנייה. האתר הופעל בידי Government Code & Cypher School, שהפך עם השנים ל־GCHQ. בשיא המלחמה עבדו במקום כ־9,000 איש. המקום משמש כיום כמוזיאון לאומי למחשוב, מרכז אגודת חובבי הרדיו הבריטית, מוזיאון ותערוכה המוקדשים לעבודתם של האנשים שפעלו שם.

צוות המתמטיקאים שוברי הצפנים שפעלו בבלצ'לי השיגו חדירה כמעט מוחלטת לשדרים הסודיים של מדינות הציר, ובמיוחד לצפני 'אניגמה' וצפני 'לורנץ' (מכונה להצפנת טלפרינטרים). פעילות שבירת הצפנים הייתה מהסודות הכמוסים של המלחמה, שנשמרו בקפדנות.

ההיסטוריונים תמימי דעים שהמידע שהופק מפענוח הצפנים הגרמניים תרם מהותית לניצחון בנות הברית, וקיצר את מלחמת העולם השנייה בשנתיים עד ארבע שנים.

המחבר, רוברט פטר הניגאן (Hannigan), עמית מסדר מיכאל הקדוש וג'ורג הקדוש (CMG), יליד 1965, עמד בראש סוכנות הביון הבריטית GCHQ בשנים 2014–2017. היום הוא מכהן כראש Wadham College באוניברסיטת אוקספורד.